

DEN AZTECISKE KULTURS FALD

AF

HANS CHRISTIAN BJERG

I APRIL 1519 gik spanieren Hernán Cortés i land ved det nuværende Vera Cruz på Mexicos østkyst med omkring 500 mand, artilleri og en snes heste. Knap halvandet år efter havde spanierne løbet aztecerne – det dominerende folk i det centrale Mexico – over ende efter en frygtelig krig, der lagde den azteciske hovedstad Tenochtitlan – det nuværende Mexico City – i ruiner og tilintetgjorde en særpræget kultur. Den sidste azteciske hersker, Quauhtemoc, overgav sig i august 1521.

For de fleste vil erobringen af Mexico i hovedtrækkene være velkendt. Få kender imidlertid noget til de kulturer, som ved denne lejlighed blev tilintetgjort. Vi er vant til at læse sejrherrens beretninger¹ om denne erobring, men siden midten af forrige århundrede er der foregået en stadig mere intensiv udforskning af de før-spanske kulturer i Mellemamerika såvel af amerikanske som af europæiske forskere. Nøje studier af gamle mexikanske billedskrifter, spanske beretninger nedskrevet kort tid efter erobringen samt tilgængeligt arkæologisk materiale har givet os et glimrende billede af især den azteciske kultur.² Vi er derigennem også nået til større klarhed over det kompleks af årsager, der tilsammen gjorde den spanske erobring mulig.

Aztecerne eller rettere mexikanerne, som de for det meste kaldte sig selv, var en uciviliseret nomadestamme, der omkring 1250 nord fra var kommet ind på den centrale højslette i Mexico. Ved at give sig ind under byen Azcapotzalco,³ der dominerede området omkring Texcoco-søen,

¹ Således Hernán Cortés' og Bernal Díaz del Castillo's egne beretninger, der er udkommet i mange udgaver og oversættelser, f. eks. *Letters of Cortés. The Five Letters of Relation from Hernando Cortés to the Emperor Charles V*, translated and edited by F. A. MacNutt, London and New York 1908 og *Díaz del Castillo: The True History of the Conquest of New Spain*, translated by A. P. Maudslay, Hakluyt Society, London 1908–16 (oversat til dansk 1906–09 af E. Gigas efter en mexikansk udgave fra 1905 i serien, som udgives af Selskabet til Historiske Kildeskrifters Oversættelse, VI).

² Af værker, der giver en udmærket indføring i de indianske kulturer i Mexico, kan nævnes Frederick Peterson: *Ancient Mexico. An Introduction to the Pre-Hispanic Cultures*, London 1959; Walter Krickeberg: *Altmexikanische Kulturen*, Berlin 1971.

³ Med hensyn til de her omtalte byers geografiske placering henvises til kort i de i note 2 anførte værker.

fik de omkring 1350 lov til at slå sig ned på en ø i denne sø. Her skabte de deres hovedstad Tenochtitlan. I 1427 gjorde aztekerne sig uafhængige og gjorde sammen med folkene fra Texcoco på den østlige side af søen ende på Azcapotzalcos hegemoni. Sammen med byen Tlacopan dannede Texcoco og Tenochtitlan derefter en triple-alliance, som hurtigt kom til at dominere det centrale Mexico.⁴ Texcoco blev det administrative og kulturelle center, mens det militære tyngdepunkt kom til at ligge i Tenochtitlan. Kort før spanierne ankom – i 1517 – gled magten i alliancen definitivt over til aztekerne.

Den azteciske stammes force synes at have ligget i det administrative og det militære. Stammen absorberede de kulturelle traditioner, der allerede fandtes på højsletten. Det er fristende at sammenligne aztecernes udvikling på højsletten med romernes, da de militært underlagde sig den hellenistiske verden, men samtidig absorberede dens kultur. En forsker har ligefrem betegnet aztekerne som »begavede parvenu«! For aztekerne gik religion og krigsførelse op i en højere enhed. Deres religiøse opfattelse tog sit udgangspunkt i dyrkelsen af solen, og de følte sig kaldet til at skaffe denne føde i form af menneskeblod og -hjerter. Dette træk i aztecernes religion, et træk, som den iøvrigt havde fælles med flere andre kulturer i Mellemamerika,⁵ har siden erobringen i europæernes øjne gjort den azteciske kultur særlig barbarisk og har ligefrem skaffet den spanske fremfærd et moralsk alibi. Krig førtes af aztekerne ikke alene for at undertvinge de omkringboende folk og skaffe sig tributter, men i høj grad for at skaffe krigsfanger, der kunne ofres til solen.

Det azteciske samfund var både militaristisk og teokratisk, de dominerende elementer var krigerne og præsterne. Dets opstigen på mindre end 150 år fra en uciviliseret nomadestamme til en bystat, der beherskede højsletten militært og politisk og som bar dennes kulturelle traditioner videre, er enestående.

Men hvad var årsagerne til, at en krigerisk og fasttømret magt som den azteciske bukkede under? Spaniernes militær-tekniske overlegenhed er iøjnefaldende. Artilleri og skydevåben samt hesten var ukendte begreber for indianerne, og det er derfor klart, at spanierne ved disse overraskelser i begyndelsen i nogen grad kunne opveje deres talmæssige underlegenhed. Endvidere må det nævnes i denne forbindelse, at aztekerne og spanierne ikke førte samme slags krig. Spanierne førte som følge af deres våbens beskaffenhed og deres talmæssige underlegenhed krig for at dræbe og udrydde, hvorimod aztekerne, som følge af deres religiøse opfattelse af

⁴ Se særlig Robert H. Barlow: *The Extent of the Empire of the Culhua Mexica, Ibero-Americana*, 28, Univ. of California, Berkeley 1949.

⁵ Om de mellemamerikanske kulturers fællestræk se Paul Kirchhoff: *Mesoamerica, Its Geographic Limits, Ethnic Composition and Cultural Characteristics* i *Heritage of Conquest* (Sol Tax ed.), Glencoe 1952, pp. 17–30.

krigen, førte krig for at tage fanger til ofringerne. Uanset våbnenes ulighed måtte aztekerne derfor komme til kort i et sammenstød.⁶

En af de vigtigste årsager var vel nok den politiske spænding, der herskede i det azteciske magtområde. For flere af de folk, der boede omkring aztekerne, kom spanierne paradoksalt nok som befriere. Dette fik betydning, da det krigeriske folk tlaxcaltekerne, som aztekerne havde haft vanskeligheder med at undertvinge, sluttede sig til spanierne. Ville spaniernes fremgang overhovedet have været mulig uden denne støtte? Mange forskere har tvivlet og ganske givet med rette. Nogle har endog ment, at den såkaldte spanske erobring af Mexico mindre var en erobring end et oprør af undertrykte folk, og at spanierne i virkeligheden blot blev udnyttet af disse revolterende kræfter. At enden på det hele så blev en spansk dominans, er en anden ting.⁷

Andre årsager var af religiøs art. Aztekerne troede, at guden Quetzalcoatl, der blev beskrevet som hvid af hud og med sort skæg, ville vende tilbage til dem fra hinsides »det store vand«, når en verdensalder gik til ende. Forståeligt nok blev Cortés i begyndelsen anset for at være denne gud. Først senere blev Cortés klar over dette forhold, men da var det i realiteten overflødigt at drage fordel deraf. At denne ejendommelighed imidlertid har spillet en stor rolle ved aztecernes dispositioner især i starten og forklarer, hvorfor spanierne ikke med det samme blev kastet i havet, er ubestrideligt. Man kan endog have sine tvivl om, hvorvidt den azteciske hersker, Motecuçoma, nogensinde blev klar over spaniernes rette herkomst.

Aztekerne var et dybt religiøst folk og havde et udpræget cyklisk livs-syn. Det stod dem klart, at de nu blev forladt af guderne, hvis tid var omme. Den mexikanske forfatter og kulturfilosof OCTAVÍO PAZ, der har reflekteret over disse forhold,⁸ mener, at man her har den egentlige årsag til aztecernes fald. Efter Paz' mening kunne hverken spaniernes militærteknik eller de undertrykte folks oprør og støtte til spanierne have fået aztekerne til at bukke under, hvis ikke netop folket selv pludselig havde følt sig svagt og usikkert over for guderne. Spaniernes ankomst fortalte den azteciske hersker, at den kosmiske orden nu drejede, og at det var nyttesløst for dødelige at gribe ind i denne mekanisme.⁹ Fra det tidspunkt spanierne blev lukket ind i Tenochtitlan og modtaget med gaver, foregår

⁶ A. F. Bandelier: *On the Art of War and Mode of Warfare of the Ancient Mexicans*, Tenth Annual Report of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Vol. 2, pp. 95-161, Cambridge, Mass. 1877.

⁷ Se bl. a. Ralph Beals: *Notes on Acculturation i Heritage of Conquest* (Sol Tax ed.), Glencoe 1952, pp. 225-32 og Friedrich Katz: *Die sozialökonomischen Verhältnisse bei den Azteken im 15. und 16. Jahrhundert*, Berlin 1956, p. 159.

⁸ *El laberinto de la Soledad*, Mexico 1959.

⁹ *Gesammelte Abhandlungen zur Amerikanischen Sprach- und Alterthumskunde von Eduard Selser*, Band IV, Berlin 1923, pp. 3-38: *Das Weltbild der alten Mexikaner*.

det, som Paz kalder »aztecernes selvmord«. Aztecerne var grebet af en dybtgående defeatisme, der gjorde den uundgæelige dødskamp til en rituel handling.

Under de årsager, der nærmest må betegnes som diplomatisk-psykologiske, hører Cortés' eminente diplomatiske evne. Han forstod som ingen anden hurtigt at overskue politiske sammenhænge og spille de involverede kræfter ud mod hinanden, medens han udnyttede sine egne magtmidler optimalt. Men Cortés havde dog næppe kunnet udnytte disse evner, hvis ikke han havde haft Malinche (Doña Marina), en ung indiansk kvinde af høj intelligens, som tolk. Hun gik fuldstændigt spaniernes ærinde og må have været i besiddelse af lige så store diplomatiske evner som Cortés. Selv den største diplomat vil være ude af stand til at udøve sin kunst gennem en dårlig tolk. Malinche og hendes intelligens var en medvirkende årsag til den spanske succes.

Endelig må nævnes biologiske årsager. Spanierne bragte nye sygdomme til Amerika, som indianerne ikke var resistente overfor, og epidemier bortrev store dele af den indfødte befolkning.¹⁰

Stort set har forskerne i dette århundrede været enige om årsagerne til den spanske succes, skønt der er en vis spredning, når det gælder prioriteringen. Det vil ganske givet blive vanskeligt at pege på hovedårsagen – om en sådan findes – til den azteciske magts fald. I høj grad beroede denne på et kompleks af samspillende faktorer. I forbindelse med udredningen af årsagerne er der foregået en videnskabelig diskussion om, hvorledes man sociopolitisk skulle karakterisere det azteciske samfund ved spaniernes ankomst og herunder har flere forskere og forfattere også forsøgt at vurdere dette samfunds udviklingsmuligheder med udgangspunkt i en vurdering af dets formodede politiske og kulturelle stade.

Når de spanske munke beskrev det azteciske samfund, benyttede de europæiske begreber, og de gjorde det til et »feudaliseret kejserrige«. ¹¹ Påvirket af den banebrydende nordamerikanske etnolog og antropolog LEWIS H. MORGAN¹² søgte landsmanden A. F. BANDELIER 1876–79 i tre afhandlinger¹³ at påvise at den hidtidige opfattelse af det azteciske sam-

¹⁰ Se f. eks. Holger Brøndsted: *Kolonitiden i Spansk Amerika*, Kbh. 1967, p. 64–65, hvor de forskellige vurderinger over nedgangen i befolkningstallet kort er nævnt.

¹¹ Bl. a. kan nævnes: Juan de Torquemada: *Los Veinte i un Libros i Monarchia Indiana*, første gang udgivet 1613, siden i flere udgaver bl. a. Madrid 1723 og Mexico 1943; Torbio de Benavente (kaldet Motolinía): *Historia de los Indios de la Nueva España*, manuskriptet udarbejdet omkring 1541, første gang offentliggjort i 1858, findes i udgaver fra Barcelona 1914 og Mexico 1941; Diego Durán: *Historia de las Indias de Nueva España y Islas de Tierra Firme*, manuskriptet udarbejdet omkring 1580, første gang offentliggjort i Mexico 1867–80, genudgivet i Mexico 1951.

¹² Lewis H. Morgan: *Ancient Society*, New York 1877.

¹³ A. F. Bandelier: *On the Distribution and Tenure of Lands, and the Customs with Respect to Inheritance, among the Ancient Mexicans*, Eleventh Annual Report of the

fund var forkert. Han mente, at der i stedet var tale om et stamme-demokrati, som karakteriseredes som en løs konføderation af delvis uafhængige, demokratiske stammer. Undersøgelsen støttede sig bl. a. til sammenligninger af lignende undersøgelser, der var foretaget blandt den nordamerikanske indianerstamme irokeserne. Bandeliers opfattelse støttedes af T. T. WATERMANN i 1917,¹⁴ hvorimod PAUL RADIN i 1920¹⁵ mente, at det azteciske samfund kort før 1500 bevægede sig væk fra stammedemokratiet, og at der under den sidste hersker inden spanierne ankomst skete en udvikling af denne fra »chieftainship« til »kingship«.

Mexikaneren MANUEL MORENO¹⁶ forkastede i 1931 Bandelier's konklusioner. Han konstaterede eksistensen af en aztecisk stat, hvori magten »udøvedes til gode for nogle få aristokratiske og privilegerede klasser til skade for resten af folket«. I 1944 skrev nordamerikaneren G. C. VAILLANT en nu klassisk bog om aztekerne.¹⁷ I denne gav han udtryk for, at stamme-demokratiet ganske vist i det ydre havde udviklet sig til »en bystats administrative kompleksitet«, men at der endnu var meget af det oprindelige tilbage bl. a. den kollektive ejendomsret. I en afhandling fra 1949 indtog mexikaneren ARTURO MONZÓN¹⁸ ligeledes et mellemstandpunkt.

Diskussionen er blevet fortsat. Franskmanden JACQUES SOUSTELLE, der vil være kendt ikke som videnskabsmand, men som de Gaulle's informationsminister i den 5. franske republik, udsendte i 1956 en sociologisk undersøgelse af det azteciske samfund.¹⁹ I denne plæderer han for, at stamme-demokratiet var forsvundet, da spanierne ankom, og at sam-

Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Vol. 2, Cambridge, Mass. 1878, pp. 385-448; samme: On the Social Organization and Mode of Government of the Ancient Mexicans, Twelfth Annual Report etc., Vol. 2, Cambridge 1880, pp. 557-699, og den i note 6 omtalte afhandling.

¹⁴ T. T. Waterman: Bandelier's Contribution to the Study of Ancient Mexican Social Organization, University of California Publications in American Archaeology and Ethnology, Vol. 12, no. 7, Berkeley 1917, pp. 249-82.

¹⁵ Paul Radin: The Sources and Authenticity of the History of the Ancient Mexicans, University of Calif. Publ. in American Arch. and Ethnology, Vol. 17, no. 1, Berkeley 1920, pp. 1-150.

¹⁶ Manuel Moreno: La Organización Política y Social de los Aztecas, Universidad Nacional de México Autónoma, Sección Editorial, Mexico 1931.

¹⁷ George C. Vaillant: Aztecs of Mexico. Origin, Rise, and Fall of the Aztec Nation, 1944. Adskillige udgaver bl. a. Pelican fra 1966, der indeholder en udmærket litteraturfortegnelse og et glimrende notecapparat.

¹⁸ Arturo Monzón: El Calpulli en la Organización Social de los Tenochca, Instituto de Historia, Universidad Nacional Autónoma de México, 1949.

¹⁹ Jacques Soustelle: La vie quotidienne des Aztèques à la veille de la conquête espagnole, Librairie Hachette, Paris 1955. Oversat til dansk i 1965. Soustelle har udarbejdet en kompendie-agtig oversigt, som under titlen Les Aztèques er udsendt i Paris 1970 i serien „Que sais-je?“ som dennes nr. 1391. Forfatteren fastholder her sit syn på det azteciske samfund.

fundet havde udviklet sig til et aristokratisk og imperialistisk monarki med en udstrakt social lagdeling. Samfundslivet var ved at bevæge sig fra den sakrale til den politiske sfære. Disse undersøgelser, hvis konklusioner iøvrigt ligger tæt op ad Morenos, bestrides næppe af ret mange forskere i dag.

Den tap hvorom den ovenfor refererede diskussion har drejet sig, er det azteciske samfunds sociale enhed *calpulli*²⁰. Uenigheden bunder dybest set i, at det ikke er lykkedes endeligt at fastslå, hvad disse *calpulli* egentlig var. Nogle, såsom Bandelier, hævder, at de var en slags klaner, andre, såsom J. E. S. THOMPSON,²¹ karakteriserer dem som »a sort of clans with a geographical basis« og atter andre mener som Soustelle, at de oprindelige karakteristika var forsvundet, og at *calpulli* blot var en administrativ inddeling i det 16. årh. uanset hvad den tidligere havde været.

Medens der er god mening i at gennemføre en videnskabelig diskussion omkring en karakteristik af det azteciske samfund med udgangspunkt i *calpulli*-institutionen, er man straks på mere gyngende grund, når det gælder så hypotetiske forhold som en vurdering af, hvad den azteciske kultur havde af udviklingsmuligheder, samt hvad den *kunne* have udviklet sig til. Kort sagt om den befandt sig i en opgangs-, blomstrings- eller nedgangsperiode. Ikke desto mindre har adskillige forfattere og forskere forsøgt sig med vurderinger inden for denne problematik, som har været uløseligt forbundet med den ovenfor refererede videnskabelige diskussion.

Nordamerikaneren WILLIAM H. PRESCOTT, der i 1843 udgav sin berømte bog om erobringen af Mexico,²² hvori han efter bedste evne vurderede de mexikanske kulturer ud fra disses egne forudsætninger, beklagede ikke den azteciske kulturs fald. En kultur, som – efter hans mening – »gjorde så lidt for at fremme dets undersåtters velvære eller menneskehedens sande tarv«. Dens religion havde gjort Mexico til et enormt

²⁰ Som eksempler skal anføres et par definitioner på *calpulli*. Alonso de Molina: Vocabulario en lengua castellana y mexicana y mexicana y castellana, udarbejdet i Mexico 1571, men fotografisk genoptrykt bl. a. i Mexico 1970 (Biblioteca Porrúa), oversætter *calpulli* til: „casa o sala grande o barrio“. Rémi Siméon: Dictionnaire de la langue nahuatl ou mexicaine, Paris 1885, oversætter begrebet til: „Grande maison, vaste salle, quartier, faubourg, hameau, bourg, district“. A. Zorita: Breve y sumaria relación de los señores y diferencias que habla de ellos en la Nueva España, et manuskript udarbejdet omkring 1560, bl. a. oversat til engelsk af Benjamin Keen under titlen *Life and Labor in Ancient Mexico*, New Brunswick, N. Jersey 1963, har definitionen: „A *calpulli* . . . is a barrio of known people or an ancient lineage which holds its lands and boundaries from a time of great antiquity. These lands belong to the said kindred, barrio, or lineage, and they call such lands *calpulli*, meaning the lands of that barrio or lineage“.

²¹ J. Eric S. Thompson: *The Rise and Fall of Maya Civilization*, The Univ. of Oklahoma Press, Norman 1954, 2. udgave 1966.

²² William H. Prescott: *The Conquest of Mexico*, New York 1843. Oversat til dansk 1856 som *Erobringen af Mexico med Udsigt over den gamle mexicanske Civilisation* samt *Erobreren Hernando Cortez's Levnetsbeskrivelse*.

slagtehus og dens våben havde undertrykt de omkringboende folk. Efter Prescotts mening faldt aztecernes herredømme absolut ikke før tiden. Dette synspunkt, der stort set genfindes hos de fleste ældre forfattere, blev i 1920'erne imødegået af OSWALD SPENGLER i *Der Untergang des Abendlandes*, hvori han som bekendt redegjorde for en organistisk opfattelse af kulturernes historie. Spengler fremhævede her den azteciske kultur som en kultur, der ikke var ved at visne, men »som blev myrdet i sin udfoldelses fulde pragt, ødelagt som en solsikke, hvis blomst bliver slået af af en forbipasserende«. ²³ VAILLANT²⁴ mente på sin side, at kulturen nåede zenith omkring 1519, men at den i sig nærrede kimen til sin egen destruktion.

ARNOLD J. TOYNBEE har også beskæftiget sig med denne problematik i *A Study of History* og giver her udtryk for, at den azteciske kultur ville være faldet i ruiner, uanset om spanierne var kommet på det pågældende tidspunkt. Kulturen og staten var stærkt i forfald, og Cortés kom kun til at virke som katalysator i en allerede igangværende udvikling. I polemik mod Toynbee hævdede OCTAVIO PAZ,²⁵ at aztecernes kultur blev slået ned »i sin ungdom«. Dette synspunkt har Soustelle gjort til sit og har søgt at underbygge det ved sine undersøgelser. Soustelle plæderer kraftigt for, at aztekerne først efter 1517 havde fået politisk mulighed for at udfolde sig, og at deres kultur langt fra havde vist, hvad den bar i sit skød.²⁶

Der er ovenfor kort givet en oversigt over en af de videnskabelige diskussioner, der har fundet sted inden for det vældige område, som studiet af de mellemamerikanske højkulturer og den spanske kolonihistorie udgør. Egentlig er det en skam at så få danske forskere beskæftiger sig med disse problemer, og at man her i landet næppe mærker dønningerne fra den omfattende forskning i dette emneområde, der udføres på begge sider af Atlanten.

²³ Her citeret efter den danske oversættelse *Vesterlandets Undergang*, Kbh. 1962, p. 229.

²⁴ Vaillant: op. cit.

²⁵ Paz: op. cit.

²⁶ Soustelle: op. cit.